

RÄTTEN TILL LÄRARES UPPHOVSRÄTTSLIGT SKYDDADE UNDERVISNINGSMATERIAL

I svensk rätt har den som skapat en upphovsrättsligt skyddad prestation upphovsrätten till den. Detta är *huvudregeln* enligt 1 kap 1 § lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk (UL), som gäller även om prestationen tillkommit inom upphovsmannens anställning. Endast när det gäller datorprogram övergår rättigheterna på grund av 3 kap 40a § UL till upphovsmannens arbetsgivare, om datorprogrammet skapats som ett led i arbetsuppgifter eller efter instruktioner och inget annat är avtalat.

Precis som man i många andra fall kan avtala om annat än det som uttrycks i lag, kan arbetsgivare och anställda avtala om arbetsgivarens rätt till upphovsrättsliga alster som tillkommit i anställningen. Ett sådant avtal kan ha formen av kollektivavtal, anställningsavtal eller avtal för det särskilda fallet. Avtal kan vara uttryckliga, men också grundade på praxis eller annat faktiskt handlande. Avtalet blir då ett *undantag* från huvudregeln.

En annan sak är att arbetsgivaren är ägare till det material som det upphovsrättsliga alstret fixerats på.

Om det upphovsrättsliga alstret tillkommit som ett resultat av att den anställde fullgör sina arbetsuppgifter eller särskilda åtaganden, och om utnyttjandet av alstret faller inom det som är arbetsgivarens huvudsakliga verksamhetsområde, innebär anställningsavtalet i de flesta fall att arbetsgivaren har rätt att nyttja alstret. Rätten omfattar utnyttjanden som kunde förutses någorlunda säkert när verket tillkom. Lönen anses i de flesta fall vara tillräcklig som kompensation. Detta är ett undantag som grundar sig på avtal och som ofta kallas för *tumregeln*.

Även inom *universitet och högskolor* har arbetsgivaren viss rätt att nyttja upphovsrättsligt skyddade prestationer som har samband med den anställdes ålagda arbetsuppgifter, ett undantag som grundar sig på anställningsavtalet. Lärare vid universitet och högskolor anses dock ha en starkare rätt till sina alster och det förhållandet att arbetsgivaren oftast inte gör anspråk på de anställdas verk talar starkt för en tillämpning av huvudregeln.

Om en lärare får i uppgift av sin institution att göra ett alster enligt tydliga anvisningar, så har arbetsgivaren rätt att nyttja lärarens alster inom sitt verksamhetsområde, undervisning och forskning, och att göra de uppdateringar och bearbetningar av materialet som krävs för ett rimligt nyttjande. Att särskild ersättning såsom nedsatt undervisningsskyldighet eller annan förmån utgår är inget självständigt krav för att ett undantag ska föreligga.

Ju större intellektuell prestation och arbetsinsats som krävts för att producera materialet, desto starkare är lärarens upphovsrätt. Särskilt gäller det material som ligger utanför det som normalt kan krävas av läraren. En lärobok torde inte vara material som typiskt sett förväntas att lärare ska producera inom ramen för sin anställning. För att institutionen skall få nyttja boken krävs ett specifikt avtal mellan institutionen och författaren.

Vad gäller material som ingår i nätbaserad undervisning och som tagits fram efter instruktioner från arbetsgivaren och/eller utförs mot ersättning i form av minskad undervisningstid eller annat stöd, så torde arbetsgivaren ha rätt att nyttja verket. De prestationer som ingår i nätbaserad undervisning är delar i en av arbetsgivaren förutbestämd helhet och som förutsätter användning på visst sätt. Nätbaserad undervisning kräver dessutom i högre grad än annan undervisning kostsamma investeringar från universitetets eller högskolans sida.

I vilken *omfattning* arbetsgivaren har rätt att nyttja den anställdes alster beror på under vilka förutsättningar materialet skapades, vilken prestation som krävdes för skapandet och arbetsgivarens behov av att göra bearbetningar och uppdateringar av materialet för att kunna tillgodogöra sig det. Som nämnts omfattar rätten utnyttjanden som kunde förutses någorlunda säkert när alstret tillkom. Förändringar och bearbetningar därutöver måste överenskommas.

De nu beskrivna rättigheterna får anses tillkomma arbetsgivaren på grund av anställningsavtalet med den anställde. Att ingå avtal i varje särskilt fall då arbetsgivaren vill nyttja ett alster undanröjer visserligen den eventuella osäkerhet som kan råda om omfattningen av nyttjanderätten, men kan

också skapa ytterligare osäkerhet om vad som gäller för områden där särskilt avtal inte träffats. Enligt underhandskontakt med Arbetsgivarverket avser man inte reglera frågan i centralt kollektivavtal, eftersom gällande rätt anses vara tillräcklig. Universiteten kan få delegation för att träffa lokala kollektivavtal, men Arbetsgivarverket vill framhålla att de anser att det är tveksamt om de fackliga organisationerna har befogenhet att träffa avtal om så personliga rättigheter för sina medlemmar. Ska avtal träffas alls, anser de att anställningsavtalet är det bästa sättet. Arbetsgivarverket förordar dock att man istället är tydlig i sin tillämpning av tumregeln.

Rätten till lärares undervisningsmaterial

I tabellen nedan har gjorts ett försök att kategorisera olika typer av lärares undervisningsmaterial och under vilka förutsättningar arbetsgivaren har rätt att nyttja materialet. Bakgrund till resonemanget ges i PM lärares undervisningsmaterial våren 2006. Kategoriseringen bygger till viss del på Claes Sandgrens resonemang i Rätten till undervisningen och forskningen?

Det förtjänar att betonas att allt undervisningsmaterial inte omfattas av upphovsrätt, utan endast det som uppnår verkshöjd och som är litterära eller konstnärliga verk enligt upphovsrättslagen. Det ska också noteras att t ex en nätbaserad kurs ofta består av många olika delar, för vilka den eventuella upphovsrätten måste bedömas var för sig. Några kurser utgörs av läskurser som läraren producerar helt själv men efter instruktioner och på undervisningsbefriad tid. Några kurser innebär att läraren gör underlag för programmering, tar fram webbsidor, bilder etc. Själva kursen läggs ofta upp i universitetets plattform, ägd och framtagen av universitetet.

REGEL→ FÖREMÅL↓ (förutsatt upphovsrätt)	Huvudregel Upphovs- mannen har ensamrätt	Undantag Pga lag eller avtal ges a.g. nyttjande- rätt	Omfattning Vad får a.g. göra?	Ersättning
Resultat av fri forskning, baserat på egna val/ metoder. Lärobok, producerad vid sidan av undervisning. Undervisningsmaterial som kräver kvalificerad arbetsinsats eller där prestationen omfattas av starkt skyddsomfång.	Ja			Nej
Sådant som är förutsatt att läraren tar fram för egen undervisning. Exempelvis övningsuppgifter, svarsmallar, overhead-bilder, föreläsningsstolpar, läsanvisningar, övningsexempel.		Eventuellt Beror av praxis vid inst.	Kollegor inom egen högskola. Beror av praxis vid inst. Omfattar bearbetningar och uppdateringar?	Nej
Sådant som är framtaget efter instruktioner från institutionen. Exempelvis sammanställningar, tentamensfrågor, multimediaprodukter, webbsidor, CD-rom, system, specialdesignat nätburet material.		Ja ofta.	Högskolans egen undervisning. Omfattar troligen bearbetningar och uppdateringar.	Ofta nedsatt undervisningstid, men ej nödvändigt

Administrativt arbete inom ramen för tjänsten men utanför det akademiska ämnesområdet.		Ja		Lön
Datorprogram		Upphovs- rättslagen 40 a § om inget annat avtalats		
Databaser a) katalog b) ingående delar c) självständigt verk		Producent- rätt för katalog		
Multimedia a) självständigt verk b) datorprogram c) databas d) separata produkter (text, bild...)				